

Бакыт жана жашоонун мааниси диний, этикалык категория катары

Шарипова Э., Ахмеджанова А,
Кедейбаева Ж.-ОшМУ

Бакыт, адам жашоосунун мааниси, максаты, идеалы сыяктуу категорияларда адамдын дүйнөгө карата ишмердүү, чыгармачыл мамилеси чагылдырылат жана алар адамдын социалдык жана рухий маңызын түшүнүү менен тыгыз байланышкан. Бул философиялык түшүнүктөрдүн реалдуу мазмуну ар бир тарыхый доордо өзгөрүүгө дуушар болгон жана коомдук экономикалык формациянын өнүгүү деңгээлин чагылдырат.

Социалдык процесстердин татаалдашы, коомдук өнүгүү процессинде субъективдүү, «инсандык фактордун» өсүшү, инсандын активдүү жашоосунун максаты, мамилеси сыяктуу маселелерди кайрадан иштеп чыгуу бүгүнкү күндүн актуалдуу проблемасына айланып отурат.

Жогоруда каралган маселелерге бир топ изилдөөчүлөрдүн эмгектери арналган. Г.П.Сидоров жана Н.Н.Муравьев өз эмгектеринде бакыт категориясынын маңызын, мазмунун жана анын көрүнүү формаларын изилдешет. Ал эми А.Г.Харчев «бакыт» моралдык канаат алуу менен эле чектелбестен, кең диапазонго ээ деп белгилейт.

«Чымчык учуш үчүн жаралса, адам бакыт үчүн төрөлөт» деген сөз бар. Демек, «бакыт» түшүнүгү жашоо ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышкан. Учуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган чымчык жашоо ишмердүүлүгүн жоготкон сыяктуу, ишмердүүлүктөн четтеген адам бактысыз болуп эсептелет.

Көптөгөн кылымдар бою дин жердеги бакытка аркы дүйнөдөгү жыргалчылыкты, түбөлүк бакытты карама- каршы коюп келген. Бирок, мезгил өткөн сайын адамдар бакыт үчүн күрөшүүнүн зарылдыгына ынанышкан.

Экинчи жагынан, адамдын жердеги бактысы көбүнчө лотереялык утуш формасындагы кокустук сыяктуу каралган. Демек, ал кокус пайда болуп, кайра дароо эле жок болуп калышы мүмкүн деген ой үстөмдүк кылган.

Байыркы мезгилдерден тартып эле бакыт түшүнүгү көңүлдүн борборунда турган, ал эми бакытка умтулуу жүрүш-туруштун көрсөткүчү жана турмуштун маңызы катары каралган. Мындай этикалык системалар эвдемонистик (этиканы бакытка, жыргалчылыкка умтулуу катары түшүнүү) деп аталган.

Демейки аң сезимде жагымдуу абалды, кризистен же татаал кырдаалдан ийгиликтүү чыгууну, тигил же бул кыйын маселени чечүүнү бакыт катары түшүнүшөт. Жеке бакыт жөнүндө сөз болгондо бактылуу нике, жакшы үй-бүлө, материалдык жетишкендик, чың ден соолук жөнүндө айтабыз. Чындыгында жогоруда аталгандар бактылуулуктун компоненти болуп эсептелет. Материалдык жана маданий жыргалчылыктын адам турмушу үчүн чоң мааниси бар.

Эмгек адам үчүн чоң материалдык баалуулук болуп эсептелет. Нечендеген кылымдар бою адамдар өз эмгеги менен нан тапкан социалдык коом жөнүндө кыялданып келишкен. Эмгектин моралдык баалуулугу жана жалкоолорду айыптоо жөнүндөгү ой жүгүртүүлөр көпчүлүк социалдык утопияларда, фольклордук эстеликтерде чагылдырылып келген.

Белгилүү максатка багытталган эмгек адамды калыптандыруунун, анын оң сапаттарын жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн мектеби катары баалуу. Маркстын идеясы боюнча адам эмгектин натыйжасында жаратылышты жана өзүн кайрадан түзүп (гуманизациялап), жаңы керектөөлөрдү пайда кылат, жаңы элестөөлөрдү иштеп чыгып, эркти, мүнөздү калыптандырат жана тартипке үйрөтөт. Эмгекти экономикалык стимулдаштыруу жакшы ийгиликтерге алып келишин турмуштук практика далилдөөдө. Ошондуктан коомчулукту, жаштарды эмгекке тарбиялоо мамлекеттик денгээлде каралыш керек.

Бакыт категориясына салыштырмалуу «жашоонун мааниси» түшүнүгүнө арналган эмгектер аз. Бул багытта изилдөөлөр 20-жылдары В.А. Поссенин, Н.Рожковдун, М.М.Рубенштейндин эмгектери менен башталып, 60-жылдары кызыгуу кайра жанданган¹. В.Н. Чернокозова жана И.И.Чернокозов жашоонун маанисин адамдын өзүнүн турмушунун негизги мазмунун андап билүү менен окшоштурушкан. В.А. Капранов жашоонун маанисин «адамдын өзүнүн аракетин жана коомдук процессти акылдуу баалоого жөндөмдүүлүгүн белгилеген категория катары карайт»². Бир топ авторлор бул категорияны «жашоонун максаты» категориясы аркылуу аныктоого аракет жасашса, башкалары аны тарыхый жана моралдык прогресс менен биримдикте жана диалектикалык байланышта кароо зарылдыгын белгилешкен. Бул жагдайда Г.Ф.Косенко «жашоонун мааниси» категориясын коомдук өнүгүүнүн зарыл закон ченемдүүлүктөрүн ишке ашырууга адамдын жөндөмдүүлүгү катары карайт³. Ал эми С.Халназаров бул категорияны адамдын дүйнөгө жана өзүнө карата андап сезилген мамилесин белгилөөчү философиялык этикалык түшүнүк деп эсептейт. Биздин пикирибизге, жашоонун мааниси инсандын моралдык негизи жана анын ишмердүүлүгүнүн багыттуулугу катары толук ачылат.

Бакыт жана жашоонун мааниси адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн жана коомдук мамилелердин объективдүү шарттарын чагылдырат. Бул категориялар жөнүндөгү концепция моралдык-этикалык, философиялык, дүйнөгө болгон көз караштык, социологиялык жана социалдык-психологиялык аспектилерди өз ичине камтыйт.

Экзистенциализм философиясы жашоонун мааниси жана бакыт жөнүндөгү маселелерди кандай чечкен? Экзистенциализм – этикалык проблемаларды иштеп чыгуу менен алектенген популярдуу буржуазиялык философиялык багыт. Бул окуунун көңүлүнүн борборунда жашоонун мааниси жана бакыт жөнүндөгү маселелер турат. Экзистенциализм боюнча адамдын жашоосу чыныгы жана чыныгы эмес болуп бөлүнөт. Чыныгы жашоо катары индивиддин ички, рухий турмушу эсептелет, ал коомдон, тарыхтан көз карандысыз. Ал эми чыныгы эмес жашоо – коомдун, коллективдин мүчөсү сапатында жашоо. Бул окуу боюнча адамдын жашоо мааниси экзистенциядан, дүйнөдөн тышкары жайгашкан адамдын өзүндө; экзистенция деп адамдын эмпирикалык жашоодон айырмаланган, андап-билинбеген ички бытисин түшүнүшкөн. Экзистенциалисттер бытиени материалдык эмгек ишмердүүлүгүнөн ажыратып карашат.

¹ Поссе В.А. В поисках смысла жизни. -Воронеж, 1922.

² Капранов В.А. Марксистское понятие смысла жизни. Дис. канд. филос. наук. -Пермь, 1965.

³ Косенко Г.Ф. Критика религиозной концепции смысла жизни. Автореф. канд. дис. -М., 1971.

Бытиени экзистенциалисттик түшүнүү турмуштун маанисиздигин далилдөөгө алып келет. Адам коомдон толук алыстаганда гана өзүнүн анык маңызын таба алат. Карама-каршылыктуу эки чөйрөдөн жашоо адамдын абалын аныксыздыкка алып келет. Бул абалдан чыгуу үчүн адам өзүн инсан катары сактап калыш керек. Анын каражаты катары «экзистенциалдык коммуникация», башкача айтканда, «мен» жана «сендин» ортосундагы ак ниет мамиле каралат. Бирок, «абалдан мындай чыгуу» адамды жалгыздыктан сактабайт жана анын бактылуулугунун шарты боло албайт.

Коркуу абалы – эртеңки күнгө болгон ишенимсиздик – экзистенциализм тарабынан бытиенин өбөлгөсү, бакыттын жана жашоонун маңызынын зарыл шарты. Коркунучтун таасири астында адамдын алдында төмөндөгүдөй суроолор пайда болот: кандай жашоо керек?, менин милдетим эмнеде?, бакыт кайда? ж.б. Реалдуу жашоодо адам эки жолдун бирин тандап алыш керек: анык эмес жашоо катары бааланган коомдо жашоо же өзүнүн ички дүйнөсүнө кайрылып, өзүн табуу. Бакыт жана жашоонун маңызы жөнүндөгү суроолорго эки жол гана жооп бере алат, ал экзистенцияны, б.а. индивиддин өзү менен болгон мамилесин түшүндүрөт. Демек, адам антисоциалдык чөйрөдө гана бытиенин маанисине ээ болот.

Экзистенциализмдеги адам өз бактысын коомдон тышкары, турмуштан алыстаганда гана таба алышы жөнүндөгү мистификация адамдын турмушун бактылуу кылыш үчүн коомдук мамилелерди эмес, айрым инсандын аң-сезимин кайра түзүү зарылдыгы жөнүндөгү идеяны бекитиш үчүн керек болгон. Ошол себептүү экзистенциалисттик этика канааттанбоо, жалгыздык, азап чегүү, коркуу категорияларына оң маани ыйгарат. Сартрдын пикиринче, бул дүйнөдө реалдуу адам жок, анын ролу гана аткарылып жатат.

Экзистенциализм боюнча жердеги жашоо өлүмгө карата даярдык болуп эсептелет. Ошол себептүү бытиенин жана бакыттын маанисин экзистенциалисттик түшүнүү өлүм проблемасын чечүү жөнүндөгү окууга таянат.

Бул багыттын тарапкерлеринин пикири боюнча өлүм – жакшылык, анткени, адам өлгөндө гана бейпилдикке, кубанычка ээ болот. Өлүмдүн алдында гана адам өзүн «экзистенция» катары андап билет. Адамдын жашоосу – маанисиз күн өткөрүү. Демек, экзистенциализмде өлүм оң мааниге ээ болот. А. Камюнун пикири боюнча бир гана маанилүү проблемалар бар, ал өзүн өзү өлтүрүү жөнүндөгү маселе. Эгерде турмуштун мааниси, баалуулуктардын иерархиясы болбосо, адамдар жакшы жашашат⁴.

Өлүмдү оң баалоо экзистенциалисттерди өлүм аркылуу гана турмуштагы максатка жетүүгө болот деген корутунду чыгарууга алып келген. Өлүм-бакыттын жана максаттуу турмуштун зарыл шарты. Ошентип, бакыт жана турмуштун маанисин экзистенциалисттер реалдуулуктан тышкары карашат, ал эми «жашоо философиясы» зарылдык түрүндө «өлүмдүн философиясына» айланат. Реалдуу турмушта өлүмгө карата мамиле жеке адам өмүрүнүн үзгүлтүктүүлүгү жана адамзаттын жашоосунун үзгүлтүксүздүгүнүн ортосундагы диалектикалык каршылыкты түшүнүүнүн негизинде иштелип чыгат.

⁴ Караңыз: Попов Б.Н. Взаимосвязь категорий счастья и смысла жизни. -М., 1986.

Демек, конкреттүү адамдын бытиеси анын ишмердүүлүгү менен аныкталган. Ишмердүүлүк процессинде адам түрдүү мамилелерге киришет. Коомдук бытие, практикалык коомдук турмуш алгачкы жана чечүүчү элемент болуп саналат. Демек, социалдык реалдуулуктун конкреттүү, ички маңызы турмуштун маанисин аныктайт. Бытие адам үчүн социалдык мааниге ээ болгонуна карата тигил же бул маңызга ээ болот. Турмуштун мааниси катары коом үчүн арналган ишмердүүлүк, өзүнөн кийин эмгекке сиңген оң турмушту калтыруу каралат. Өлүм – бактылуу турмуштун табийгый аякташы. Жашоонун мааниси жана бакыт өлүм же өлүм коркунучу менен эмес, коомдун жыргалчылыгына арналган активдүү, аң-сезимдүү ишмердүүлүк менен аныкталат.

Адам жогорку баалуулук катары саналган коомдо гана жашоонун мааниси жана бакыт жөнүндөгү түшүнүктөр коомдун рухий баалуулуктарынын системасында жогорку орунду ээлейт. Жашоонун мааниси жана бакыт жөнүндөгү түшүнүктөр адамдын моралдык өздүк аң-сезиминин формалары болуп эсептелет жана моралдын идеалдык, психикалык жактары менен тыгыз байланышкан.

Инсан (субъективдүүлүк) менен коомдун (объективдүүлүк) ортосундагы карама-каршылыктарды жеңүү социалдык түбөлүк турмуш же өлбөстүк жөнүндөгү проблеманы чечүүгө жардам берет. Материализмдин жандын өлбөстүгүн танышы жашоонун маанисин танууга алып келбейт. Адам коомдук прогресске кошкон салымы менен өлбөс катары каралат.

Өлүм жана өлбөстүк жөнүндөгү проблема терең нравалык, тактап айтканда: нравалык – психологиялык маселе. Өлүм жөнүндөгү ойлор адамга гана таандык, өлүмдү андап-сезүү – анын рухий бытиесинин акциденциясы. Мындай кырдаалда гана адамда өзүнүн бытиесинин маанисин, бактылуулугун аныктоого болгон талапты курч сезет. Бул анын нравалык ишмердүүлүгүн активдүү учуру. Бул жагдайда Кайра Жаралуу доорунун улуу гуманисти Микеланджело мындай деп жазган: «Эгерде силер кайра жаралып, ырахаттангыңар келсе, көңүл ачуулардын, кубанычтардын кереги жок, өлүм жөнүндө гана ойлош керек. Бул ой жамандыктан сактап, өзүбүздү кайра таанып берүүгө жардам берет...»⁵

Нравалык өздүк баалоонун позитивдүү мааниси жеке максатты коомдук өнүгүүнүн максаттары менен айкалыштырган граждандуулук сезимин өзүнүн зарыл негизи катары карайт. Өзүнүн коомдук бүтүндүккө таандык экендигин, жалпы ишке кошкон жекече салымын андап сезүү дүйнөнү терең оптимисттик кабыл алууну пайда кылат. Келечекке умтулуу, активдүү чыгармачыл мамиле жеке турмушту маани жана бакыт менен толтурат.

Бардык эле адамдык ишмердүүлүк моралдык болуп саналбайт. Бирок адамдын ар бир ишмердүүлүгү моралдык мазмунга ээ. Өз ишмердүүлүгүнүн нравалык мазмунун андап билүүнүн денгээлине карата турмуштун мааниси, бакытты сезүү, бытиенин кубанычы күчөйт.

⁵ Микеланджело: Искусство.-М.,1980.-160-бет. Шердаков В.Н.Смысл жизни как философско—этическая проблема.-Филос. Науки, 1985, №2.